

SRBSKA SKLADNJA 2002

Radoje Simić, Jelena Jovanović: *Srpska sintaksa I–IV*. Studije srpske i slovenske. Naučne monografije IV/2. Beograd: Filološki fakultet u Beogradu, Naučno društvo za negovanje i proučavanje srpskog jezika, Filozofski fakultet v Nikšiću, Crnogorski univerzitet Podgorica, JASEN, 2002. 3070 str.

0 Zelo obsežno delo *Srpska sintaksa* (*Српска синтакса*), ki je izšla v dveh delih po 1424 in 1646 strani, je tematsko razdeljena v štiri knjige (I–IV) s poglavji in podpoglavji – tako vsebinsko kot izrazijsko so povedni že naslovi, tu vsaj deloma slovenjeni (s citatnimi /kurzivnimi/ naslovi v oklepajih): 1. knjiga – *Teorija povednih oblik* (*Теорија исказних форми*) s poglavji Uvod, Pragmemika, Noemika, Tagmemika, Taksemika, 2. knjiga – *Teorija fraznih zgradb* (*Теорија фразних структура*) s poglavji Večleksemske frazne zgradbe, Taksemske frazne oblike (Predikativnost in frazna zgradba), Stavčna prirednost (Skladnja vezniških zgradb), Stavčna podrednost, Paradigmatika večstavčnih struktur (Sklepne opombe o vrstah večstavčnih povedi), 3. knjiga – *Specialne zgradbe* (*Специјалне структуре*) s poglavji Kondenzirane frazne zgradbe, Mrežne in sorodne konstrukcije, 4. knjiga – *Linearna zgradba povednih oblik* (*Линеарна структура исказних форми*) s poglavji Uvod, Linearna stavčna ureditev, Linearna zgradba tagmemskih oblik, Linearna ureditev večstavčnih zgradb, in na koncu še Seznam uporabljene literature. Verjetno je tudi obseg vzrok sorazmerno nizki nakladi (300 izvodov), kar je škoda že zaradi pregledno-problemskega teoretičnega komentarja in zaradi gradivno izčrpane (in vsaj delno tudi problemsko zastavljene) skladenjske obravnave, ki ga to obsežno delo nudi.

1 Teorija, metode in gradivo

1.1 Teorija in metode

Za teoretično-metodološko izhodišče obravnave avtorja postavljata strukturalno-funkcijsko-deskriptivni pristop s poudarkom na opisovanju (deskripciji) in tudi analiziranju obstoječega jezikovnega sistema in njegovega uresničevanja oz. rabe po de Saussurejevem razmerju jezik : govor in s (predvsem normativnim) stališčem, da v govoru kot zgolj uresničitvi jezikovnega sistema ni nesistemskih oz. nestandardnih /nenormiranih/ sintagem (besednih zvez ali stavkov). Prednostno izhodišče je deskriptivni pristop, ki predvsem opisuje jezik, kombinacija drugih upoštevanih metod oz. pristopov pa omogoča nadaljnji uvid v značilnosti opisanih struktur. Avtorja se zavedata, da je za nadaljnje proučevanje t. i. komunikacijske in funkcijske skladnje nasploh najosnovnejše in zato najpomembnejše, dobro razpoznavanje in ločevanje zgradbenih in funkcijskih lastnosti oz. posebnosti posameznega jezika.

Glede na besednozvezno ali stavčno ureditveno posebnost zvez kot npr. *dober dan* in *Dan je dober* sta kot osnovni merili izpostavljena tako leksikalni (pomenski/pomenotvorni) kot razločevalni funkcijski vidik, z upoštevanjem in komentiranjem tudi A. Belića, A. Martineta, V.V. Vinogradova idr. S funkcijskega vidika sta prednostni vlogi ugotavljanja in razmerij/odnosov dodeljeni stavku, opisne vloge pa različnim besednim zvezam, z leksikalnega vidika pa je vzpostavljeno razmerje med znotrajjezikovnimi (besednozveznimi in stavčnimi) razmerji, označenimi z »designacijo«, in zunajjezikovnimi vsebinami, označenimi z »denotacijo« (I: 23); predikativno razmerje pa naj bi sintetiziralo tako znotraj- kot zunajjezikovna razmerja in vsebine in tako imelo tudi referativno oz. sporočanje funkcijo. Po Ch. Morrisu so z upoštevanjem razmerja signifikacija : designacija : denotacija in z vključevanjem pragmatičnega oz. sporočanjekega

vidika razlagana razmerja poved (исказ) : beseda (реч) : stavek (реченица) z odločujočo kategorijo predikativnosti; pri tem pa je poved opredeljena predvsem kot osnovna enota govora, beseda pa kot osnovna jezikovnosistemska enota. S povedjo se avtorjema odpira tudi pragmatični vidik z vključevanjem intonacijske obravnave in obravnave notranje organizacije povedi, z upoštevanjem tudi antropoloških in naravnih okoliščin. V okviru predikativnosti avtorja po maniri češke slovnice ločujeta logični prisojevalni vidik in na povedje oz. povedek vezani jezikoslovni aktualizacijski vidik, tako so v soodvisni osebkovo-povedkovi povezavi upoštevani tako jezikovni kot zunajjezikovni elementi. V okviru aktualizacije sporočanega je poved predvsem nominalni/imenski aktualizator, stavek pa predvsem predikativni/povedkov aktualizator.

Znotraj enobesednih, besednozveznih in stavčnih povedi se ugotavlja zrelativizirano določevanje besednih vrst in hkrati, z vidika določljivosti, zanesljivejša stalnost slovarskih in slovnčnih (skladenjskih/oblikoslovnih) kategorij. Avtorja vztrajata pri jasnem delitvenem razmerju med slovarjem (tj. leksiko) in slovnico, čeprav na drugi strani ugotavljata soodvisnost paradigmatskih in sintagmatskih razmerij (med drugim soodvisnost sklonskih in stavčnih pomenov) in ju obravnavata kot pojavniki istega; besedni pomen pa se lahko reinterpretira kot njegovo funkcijsko polje oz. množica funkcij iste besede se lahko razume kot njeno pomenje (I: 42, 45). Posebno pomensko- in strukturoskladenjsko mesto zavzemajo imenske in glagolske nadpomenke oz. kar nadleksemi kot so npr. samostalniški zaimki in glagoli tipa *biti, delati*. Z obliko(slo)vne vidika, vendar v nujni soodvisnosti s skladenjskim pomenom, in zato samo deloma po L. Bloomfieldu, v okviru stavkotvornega razmerja avtorja ločujeta in v nadaljevanju tudi uporabljata t. i. nominalne oz. imenske oblike ali noeme, veččlenske noemske enote ali t. i. tagmeme, predikatne oz. povedkove oblike ali takseme, kot idiomatizirane veččlenske enote pa frazeme (I: 73).

1.1.1 V okviru hierarhičnih odnosov t. i. tagmemskih in taksemskih zgradb so s pomensko- in strukturoskladenjskega in pretvorbne vidika predstavljene zmožnosti tvorjenja besednozveznih in stavčnih oz. večstavčnih zgradb in s tem tudi kohezijska stopnja jezikovno smiselnih zgradb. Slednje so zlasti gradivno razdelane v tretji in četrti knjigi. V tretji knjigi s skupnim naslovom *Specialne zgradbe* je obširno poglavje t. i. kondenziranih fraznih zgradb oz. zgoščeni (izstavčni) besednih zvez (III: 7–426) in obsegovno manjše poglavje mrežnih in sorodnih besednozveznih sestavov s količinskimi pridevniki in raznovrstnimi roditelji, od svojilnih naprej (III: 427–550), četrti knjiga z naslovom *Linearna zgradba povednih oblik* je razdeljena na obsežna poglavja o t. i. linearni stavčni ureditvi (IV: 618–952), o linearnih zgradbah tagmemskih oblik (IV: 953–1154) in o linearnih ureditvah večstavčnih zgradb (IV: 1155–1642). Predvsem gradivno izredno bogati tretja in četrti knjiga potrjujeta, da je velik poudarek na dobro izčrpanem korpusnem gradivu in na njegovem čimbolj izčrpnem opisu, tako da bi v tem primeru lahko govorili tudi o korpusni skladnji.

– Besedne zveze z medsebojno neodvisnimi pridevniki v prilastku, npr. *visok, suh in bled človek, nenavadna in nepozabna stvar na vratih, suh človek redke brade*, niso eksplicitno protistavljene zvezam kot npr. *ta njegov težek kašelj, to zgodnje planinsko cvetje* (III: 13, 25, 31, 32), kjer se že kaže tudi jezikoslovno osmišljena razvrstitev raznovrstnih pomenskoskladenjsko soodvisnih pridevniških besed. Nasploh so zgledi različnih možnostih smiselnega razvrščanja pridevniških ali predložnosamostalniških določil levo in desno ob samostalniški odnosnici predvsem stilistično-normativno predstavljani in komentirani, tj. z vidika smiselne uporabnosti; malo pa je komentarja, ki bi se navezoval na smiselne pomensko-skladenjske pretvorbene možnosti oz. na čisto jezikoslovne utemeljitve pri pomensko- in strukturoskladenjskem določanju mest raznovrstnim pridevnikom oz. pridevniškim besedam predvsem v levem prilastku samostalniških besednih zvez – tu bi bilo korektno med drugimi strokovnimi viri, še zlasti zaradi sorodnosti jezikov, navajati tudi nekaj relevantnih jezikoslovnih prispevkov slovenskih avtorjev (prim. A. Vidovič Muha). Še najbolj transparentno je pretvorbni vidik upoštevan pri samostalniških zve-

zah z izglagolsko odnosnico, npr. *številna premeščanja v vrhovih uradništva, spremembe na ljudeh in zgradbah; pristanišča, obkrožena z griči in otočki* ipd., kjer pa vse pretvorbne zmožnosti razpoložljivih vezljivosti niso predstavljene (III: 89, 90, 163); s pretvorbne vidika je potrebno omeniti tudi pomenskoscikladenjskopodstavne obravnave in delitve prilastkovih rodilnikov v besednih zvezah tipa *hiša najstarejšega vaščana, krošnja drevesa, znamenitosti glavnega mesta, konec otoka, bližina mesta, meje zakona, vlada prejšnjega predsednika, monopol tobaka* ipd. (III: 429–491); sicer pa je splošno znana pretvorbna univerzalna pomensko- in strukturnoscikladenjska vloga rodilniškega prilastkovega dopolnila tipa *sprejem šotorov, udarjanje bobnarjev, poln blaga, vredna zaupanja* ipd. (I: 194, 197). Mogoče primerjalno in širše problemsko je zanimiv podatek, da je v zvezah s količinskim samostalnikom ali pridevnikom tipa *kozarec vode, množica ljudi, četrtr milijona, pet do šest hiš* ipd. kot odnosnica označen količinski izraz (III: 492–550) – določevanje in utemeljevanje jedra/odnosnice besedne zveze je postavljeno na stavčno ravnino, kar pa odpira razmerja in hkrati potrjuje dvom o količinski odnosnici, npr. *dvajset do trideset kilogramov polenovke* nasproti *dvajset do trideset kilogramov težka polenovka* (< *Polenovka je težka dvajset do trideset kilogramov*; izhodiščni zgled je povzet s strani 546).

Pri tagmemskih zvezah oz. pri t. i. »tagmemski kombinabilnosti besed« (I: 259), vezani na govor, se glede na stopnjo pomensko- in strukturnoscikladenjske ustaljenosti/stabilnosti in stopnjo skladenjske soodvisnosti oz. organiziranosti tagmemskih zvez ločujejo jukstapozicije (z visoko stopnjo skladenjske organiziranosti/stabilnosti) in druge vrste kolokacij z različno stopnjo »skladenjske organiziranosti« (I: 237, 259).

Na prisojevalna razmerja je posredno opozorjeno z različnimi pomensko- in strukturnoscikladenjskimi /ne/možnostmi prirednih samostalniških zvez v osebkovi vlogi, npr. *neenakovrednost sporočil Cesar in kralj ukazuje, naj vsi sinovi te dežele uživajo iste pravice* nasproti *Cesar ukazuje, in kralj, naj vsi sinove te zemlje uživajo iste pravice, Mila Ibrahim in pop Nikola sta šla skupaj* nasproti **Mila Ibrahim sta šla skupaj in pop Nikola* ipd (III: 183).

– V okviru stavčne vezljivosti se omejujem samo na nekaj posebnosti in na nekaj razlag, ki se zdijo problemske oz. so različno reševane. Pri zvezah tipa *imeti uspeh* in *imeti uspeha* je opozorjeno na možno pomenskoscikladenjsko razlikovanje v smislu, da tožilniška vezava označuje 'uspešnost', rodilniška vezava pa samo 'delni uspeh' (prim. na str. 181); podobno je posmenskoscikladenjsko razlikovanje tudi pri zvezah kot *otresati klobuk* in *otresati s klobukom*, kjer orodniška vezava poleg vsebine prizadetega predmeta spremstveno vključuje tudi način glagolskega dejanja (prim. na str. 187). Dvoja možna razlaga z možnostjo dveh udeleženskih vlog zveze *s pomočnikom* (v teh primerih vršilca ali načina dejanja) v *On s pomočnikom brani obrt* nasproti *On brani obrt s pomočnikom* bi morala biti dopolnjena z razlago, da je *pomočnik* v prvem primeru z glagolom v prisojevalnem razmerju in ima zato vlogo vezljivega vršilca dejanja, v drugem primeru, tj. *brani obrt s pomočnikom*, pa je *pomočnik* vezavnodružljiv načinovni modifikator glagolskega dejanja (prim. gl. 183). Tovrstne razlage oz. utemeljitve manjkajo tudi pri večini drugih predstavitev in razvrstitvah.

– Modeli tagmemske organizacije govora so vključeni v taksemске zgradbe v smislu, da se tagmemske zveze preurejajo glede na trenutne organizacije taksemskih/stavčnih zgradb (I: 289). Tako glede na vključevanje kolokacij kot tagmemskih zvez v besedilo in govor, in glede na povezanost teh zvez z besedilom in govorom sploh, ločujemo paritetne/enakovredne in disparitetne/neenakovredne kolokacije, sublokacije, adlokacije, ekvilokacije in dislokacije (I: 260–263). Pri tagmemskih kot taksemskih zgradbah so predstavljene tudi možnosti t. i. glagolske oz. povedkove kookurence/sopojavljanja/sodogajanja in logična pomensko-izrazna usklajenost možnih udeležencev oz. t. i. udeleženska koreferenca oz. soodnos. Potrebno je poudariti tudi vlogo razmernih enot oz. konektorjev (I: 819).

Pri večstavčnih povedih se razmerja med tagmemskimi in taksemskimi zvezami uravnavajo tudi z vezniki, ki med drugim uvajajo tudi različna odvisna razmerja med stavki, npr. veznik *kar*

med drugim lahko uvaja tudi prilastkov odvisnik s t. i. »aktivno kongruenco« oz. tvorno ujemanostjo v *To je vse, kar sem ti imel reči* nasproti t. i. »nevtralni kongruenci« v *Mladi se nesistematično pripravljajo na svoj poklic, kar je škodljivo* – pri nevtralni ujemanosti veznik *kar* ne vzpostavlja neposrednega ujemanega razmerja z izraženim nanosnikom (prim. II: 1366).

1.2 Gradivo

Skladnja je bila izdelana na podlagi besedilnega korpusa – od umetniških besedil visoke stilne vrednosti do poljudnoznanstvenih, strokovnih in nestrokovnih praktičnosporazumevalnih besedil, tako da skladenjska obravnava posega tudi na področje korpusnega jezikoslovja. V prvi knjigi skladnje so popisani vsi različni skladenjski pojavi (brez popolnih izpisov zglede), v drugih treh knjigah pa je izpisana celota, vendar obsegovno zmanjšana, da je lahko podrobneje obdelana in prikazana. Opisna predstavitev jezika z (delno popolno, delno izbirno) uporabo besedilnega korpusa prinaša tudi dodatne lastnosti funkcijsko-stilistične interpretacije. Vendar manjka natančneje navajanje korpusnih virov, predvsem zaradi možnosti vpogleda v količinska razmerja med zvrstno različnimi besedilnimi tipi.

2 Terminologija z jezikoslovnimi opredelitvami

Avtorja uporabljata veliko mednarodnega jezikoslovnega izrazja, kar zagotovo kaže na določeno jezikoslovno držo. Sicer pa je v predgovoru k tretji knjigi pojasnjeno, da so se terminološka neskladja med avtorjema reševala vzporedno, tj. uporaba enega izmed strokovnih izrazov v besedilu je vporedno komentirana z njegovim ekvivalentom v opombi pod črto. Kar pa načelno ni slabo, saj nudenje več izrazijskih možnosti vsaj v tem primeru informativno bogati, in ne vnaša zmede ali dvoumja.

– Omenjam samo nekaj izrazov/oznak, ki so v srbski skladnji pogosto rabljene, pri nas pa so redkeje omenjane: – Monem je lahko najmanjši pomenonosni morfem, beseda oz. besedna oblika, skladenjsko npr. v *Jaz pišem* je *pišem* samostojna monema, *jaz* pa nesamostojna monema, – Taksem je v tem delu obravnavana kot funkcijska enota sporočanja, ki označuje predikativnost oz. predikacijsko/prisojevalno razmerje, – Tagmem je sestavljena enota z označevalno vlogo v okviru opisne konstrukcije; brez notranje organiziranosti so avtotagme, npr. *Ja, Zdravo*; brez opredeljene hierarhije so sintagme, npr. *učiteljica Darka*; odvisnost oz. podrejenost delov je označena s t. i. hipotagmo, npr. *Most na Drini*; vzporedna/enakovredna razmerja tipa *Peter in Zoran se igrata* so t. i. paratagma (I: 122), – Noem je funkcijskoizrazna enota imenskih besed (I: 97), – Pragmem je artikularna jezikovna enota, uporabljena za razumevanje. Osnovni pragmem je poved. (I: 85, 87).

– Pri vezljivosti je vzpostavljena soodvisnost med pojmom skladenjsko posredništvo (нѣмѣнѣчѣѣ дѣлѣнѣчѣнѣ, I: 171) in skladenjska zakonitost (нѣмѣнѣчѣѣѣ ѣлѣрѣчѣнѣ, I: 172), tj. da se šele z neposredno vezljivim določilom osmisli raba posrednega določila oz. da je smiselna raba posrednega določila pogojena z rabo neposrednega določila, npr. posredna vezljivost *kupiti dekletu* ali *poslati prijatelju* ni pomenskosladenjsko samozadostna vezava in šele z vezavo neposrednega določila v *kupiti dekletu cvetje* ali *poslati prijatelju pismo* dobi/doseže t. i. skladenjsko zakonitost. Sicer pa pri jezikoslovnih opredelitvah enega temeljnih skladenjskih pojavov kot je vezljivost avtorja sledita L. Tesničrju in G. Helbigu.

3 Nekaj sklepnih opomb

– Glede na velik obseg zajetega gradiva iz besedilnega korpusa in na opisno obravnavo lahko govorimo o opisni korpusni skladnji, ki zajema, opisuje in razvršča aktualne skladenjske prvine srbskega jezika. Ob predstavljenih in poudarjenih razlikah in posebnostih pa je premalo

teoretičnega in problemsko zastavljenega komentarja, in čeprav avtorja vseskozi poudarjata tudi pomembnost strukturalno-funkcijskega vidika, je pri razpravah in utemeljevanjih nasploh premalo izkoriščen.

– Kar velik primanjkljaj tako obsežne strokovne oz. znanstvene publikacije je izpust stvarnega in imenskega kazala. To zelo otežuje branje tako obsežnega dela še zlasti zato, ker se ga uporablja predvsem tematsko oz. izbirno glede na iskano problematiko, tj. kot priložnik.

– Seznam uporabljene strokovne literature je zelo skop oz. presplošen v smislu, da je npr. pod enim krovnim virom skrito več konkretnih specifičnih virov, npr. pod B. Vićentić idr. Građa za bibliografiju srpske sintakse (Beograd 2001); tako pod enim skupnim virom ostajajo napol skriti oz. vsaj neeksplicitno navedeni tudi konkretni podatki o besedilnem korpusu in konkretni gradivni viri iz tega korpusa.

Veliko gradiva, manj jezikoslovnega razpravljanja in več predstavitvenega opisovanja tipiziranih zgledov dá v tem primeru ne preveč ambiciozno opisno korpusno skladnjo.

Andreja Žele
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša v Ljubljani